

ЛІТЕРАТУРА

1. Виховна система (типу «школа-родина») як провідний фактор формування цілісної особистості європейського зразка (з досвіду роботи ПНВК «Паросток»). Матеріали обласного семінару.– Полтава, 2006.
2. Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник/ За ред.. В.Г.Кременя. – К., 2004.
3. Воспитательная система школы: от А до Я. – М., 2006.
4. Караковский В.А. Из доклада на Архангельской конференции «Коммунарское движение и педагогика сотрудничества: вчера, сегодня, завтра», 27 сентября 2001 года // www.altruism.ru
5. Кораблёва Т.Ф. Философско-этические аспекты теории коллектива А.С.Макаренко: Автореф. дис. ...канд. пед. наук. – Институт философии Российской академии наук. – М., 2000.
6. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека освітньої політики. – К., 2004.
7. Макаренко А.С. Проблемы школьного советского воспитания // Макаренко А.С. Пед.соч.: В 8-ми т. – Т.4. – М., 1984.– С.124-203.

УДК 371.017.3

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ А.С. МАКАРЕНКА В КОНТЕКСТІ ВИХОВАННЯ ПОЧУТТЯ КОРИСНОСТІ ДЛЯ ІНШОГО В УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Т.М. Загороднюк
(Кам'янець-
Подільський)

У статті обґрунтовується актуальність проблеми виховання почуття корисності для іншого в учнів підліткового віку в сучасних умовах. Аналізуються педагогічні погляди А.С. Макаренка з досліджуваної проблеми. Розкривається суть поняття “почуття корисності для іншого”, висвітлюється зміст його структурних компонентів. Зазначається вплив виховання почуття корисності для іншого на формування моральної свідомості та поведінки підлітків.

Ключові слова: почуття корисності для іншого, виховання, учні підліткового віку, структурні компоненти, безкорисливість.

В статті обґрунтовується актуальність проблеми виховання почуття корисності для іншого в учнів підліткового віку в сучасних умовах. Аналізуються педагогічні погляди А.С. Макаренка з досліджуваної проблеми. Розкривається суть поняття “почуття корисності для іншого”, висвітлюється зміст його структурних компонентів. Зазначається вплив виховання почуття корисності для іншого на формування моральної свідомості та поведінки підлітків.

Ключевые слова: чувство полезности для другого, воспитание, учащиеся подросткового возраста, структурные компоненты, бескорыстие.

In article the substantiated of a problem of education of feeling of utility for another at pupils of teenage age in modern conditions is proved. A.S. Makarenko's pedagogical sights on a researched problem are analyzed. The essence of concept "feeling of utility for another" is opened, the maintenance of its structural components is covered Influence of feeling utility for another on formation of moral consciousness and behaviour of teenagers is marked.

Key words: *feeling of utility for another, education, pupils of teenage age, structural components, unselfishness.*

Зміни, що відбулися за останні десятиріччя в нашій державі значно загострили проблему виховання високоморальних, духовних почуттів у підростаючого покоління. Тому у світлі нової концепції загальноосвітньої національної школи в нормативних державних документах, у Національній програмі "Освіта" (Україна XXI століття), у Концепції національного виховання саме на формування почуття доброти, співпереживання, милосердя, співчуття, безкорисливості концентрується найбільше уваги.

Перехід економіки на ринкові відносини створив сприятливий ґрунт для появи та закріплення тенденції до нетрудового способу життя, бажання наживи за рахунок суспільства та інших людей, навіть родичів та близьких. Неувага і байдужість, егоїзм та жорстокість, нечутливість до чужого горя та зневажання людської гідності стали нормою в сучасних суспільних відносинах.

Саме тому нагальною проблемою сьогодення, особливого значення та актуальності набуває виховання гуманістично орієнтованої особистості, в структурній ієрархії якої провідне місце займають соціально-моральні цінності, зорієнтованість індивіда на іншу людину, безкорисливе служіння їй. Висловлюючись словами А. С. Макаренка, "ми повинні випускати з наших шкіл енергійних особистостей, які без вагань, в кожен момент свого життя зуміли б знайти правильний критерій для особистого вчинку, здатних в той самий час вимагати від інших правильної поведінки. Наш вихованець, хто б він не був, ніколи не може виступати в житті як носій певної особистої досконалості, але лише як добра і чесна людина." [6, с. 30].

Одним із дієвих засобів формування у підростаючої особистості спрямованості на іншу людину виступає виховання у неї почуття корисності для іншого. Це почуття єднає одного індивіда з іншими, і завдяки йому людина інтегрується в суспільство. В основі цього почуття лежить емоційне переживання суб'єктом акту сприяння, за допомогою якого розв'язуються матеріальні й ідеальні (душевні) проблеми іншої людини.[3, с. 12]. Почуття корисності для іншого включає:

- 1) співпереживання;
- 2) готовність стати на позицію іншого;
- 3) турботливе ставлення до людей, піклування про них;
- 4) здатність поступатися власними інтересами, безкорисливе служіння іншому.

Підлітковий вік є сензитивним періодом формування емоційно-почуттєвої сфери індивіда. В силу психічних та фізіологічних змін організму, підлітки найбільш емоційно чутливі порівняно з дітьми інших вікових груп. У цей час відбувається становлення самосвідомості, формуються життєві установки, принципи, соціальні орієнтації та почуття.

Проблема виховання почуття корисності для іншого в учнів підліткового віку є соціальним замовленням, яке адресовано школі, оскільки саме шкільні роки є періодом інтенсивного формування особистості. Реалізація цього завдання покладена головним чином на педагога. Уважне ставлення до духовних потреб і орієнтацій школяра, необхідність пізнання і бережливого ставлення до всього, що становить джерело людяності, заглиблення у внутрішній світ кожної дитини як у світ унікальний, уміння володіти методами та прийомами виховання у школярів моральних почуттів і якостей – це вимоги, які ставить перед вихователем нова парадигма освіти, що базується на засадах, орієнтованих на особистості як найвищі цінності суспільства.

Особливого значення виховання почуття корисності для іншого в підлітків набуває в умовах становлення української національної системи виховання, української національної школи, зумовлене потребами шкільної практики в науково-обґрунтованій системі методичних приймів та рекомендацій.

Принциповим для дослідження даної проблеми є розкриття філософсько-психолого-педагогічного аспекту змісту та формування моральних почуттів (О.М. Леонт'єв, О.Н. Лук, С.Л. Рубінштейн, Г.Х. Шингаров, П.М. Якобсон та ін.).

Значну цінність представляють праці психологів В.М. М'ясищева [8], Ю.І Сидоренка [9], П.В. Сімонова [10] та ін., в яких розкривається соціальна основа моральних почуттів, доводиться що ступінь їх прояву виражається в ставленні людини до навколишнього середовища і соціальних умов.

Проблему впливу емоційних переживань на моральне формування особистості розглядали І.Д. Бех, Л.І. Божович, М.Й. Боришевський, В.М. М'ясищев, В.О. Сухомлинський, С.Г. Якобсон та ін. Поведінка дитини, яка базується не лише на раціональних уявленнях про моральні норми, але підкріплюється відповідними емоціями, стане достатньо стабільною і стійкою повсякденною лінією.

Глибокий аналіз розвитку дитячих почуттів, в тому числі гуманних, висвітлений в працях О.Г. Власкіна, Т.П. Гаврилової О.В. Запорожця, О.Г. Ковальова, П.М. Якобсона, С.Г. Якобсон та ін.

Вікові і психологічні особливості підліткового віку досліджувались науковцями О.С. Богдановою, О.Д. Божович, Л.І. Божович, М.Й. Боришевським, О.Г. Власкіним, І.С. Коном та ін., праці яких сприяють розкриттю психологічних основ формування почуття корисності для іншого в учнів середніх класів.

В усіх фундаментальних і значимих у загальнопедагогічному плані працях виховання почуття корисності для іншого в підлітків не стало предметом спеціального дослідження. Ми поставили перед собою завдання розкрити

сутність, структуру почуття корисності для іншого в учнів підліткового віку, з метою розробки рекомендацій щодо виховання.

Аналіз ряду наукових досліджень суміжних з нашою проблемою [3; 4; 5; 6; 11] свідчить про синтетичну подібність понять “почуття корисності для іншого” з “приятельська взаємодопомога”, “колективізм” та “гуманність”. Опіраючись на дефінітивну розробленість вищезазначених понять, їх структурних складових, а також беручи до уваги результати спостережень констатувального експерименту та педагогічну практику, ми розкрили суть поняття “почуття корисності для іншого” та виділили структурні компоненти, які складають його зміст. “Почуття корисності для іншого” та “колективізм” мають деякі спільні риси, особливо в конкретно-практичній діяльності, але в духовно-почуттєвому плані останній не проявляється досить виразно. Існує подібність також понять “почуття корисності для іншого” та “гуманність”, яка лежить в основі даного почуття, спрямовуючи та надаючи йому соціально-позитивну моральну орієнтацію. При цьому гуманність не є тотожною поняттю “почуття корисності для іншого”, бо є дещо ширшим від нього, включаючи в свій зміст складові, які передбачають не лише принесення комусь користі, а й якості, які стосуються морального обличчя особистості.

“Почуття корисності для іншого (і на рівні ставлення і на рівні цінності) є тією підвалиною, на якій будується моральна система особистості, адже суспільна характеристика цього почуття – сприяння людині – стосується і правдивості, і справедливості, і вірності, і надійності та багатьох інших моральних ставлень” [3, с. 15]. Воно виступає критерієм якості спільного життя. Тому й існує твердження, що всі значні досягнення в людському житті опосередковані цим соціальним за змістом почуттям.

Процес породження, формування та становлення почуття корисності для іншого індивіда найкраще здійснюється в кооперативній діяльності. Звичайно, воно не обмежується групою, оскільки може охоплювати й різноманітну палітру людських взаємин, розширюючи коло суспільних зв'язків та впливів; тоді це почуття суб'єкт проявляє в широкому колі людей, а не лише в межах своєї групи. Почуття корисності для іншого – це система моральних почуттів, ставлень та якостей особистості, які характеризуються стійкістю та гуманістичною спрямованістю. В їх основі знаходиться принцип безкорисливого служіння іншому, здатність поступатися власними інтересами, прояв турботи до людей та піклування про них, уміння стати на позицію іншого, емоційно проїнятися проблемами співбесідника. На думку А. С. Макаренка, будь-який вчинок, який не розрахований на інтереси інших людей, є вчинок самогубний, він шкідливий не лише для суспільства, але й для самої особистості. [6, с. 45].

Почуття корисності для іншого – це система емоційних переживань, станів та ставлень індивіда, які, надбудовуючись одні над одними в процесі онтогенетичного розвитку особистості, утворюють стійке моральне почуття. Його формування розпочинається з появою у дитини співпереживання, яке

виступає первинною емоційною структурною одиницею в ієрархічній системі даного почуття. Почуття співпереживання є рушійною силою моральної поведінки, яка не орієнтується на зовнішні підкріплення.

Переживання інших людей не можуть бути не поміченими, що і зумовлює виникненню важливої здатності особистості співпереживати, співчувати, співрадіти. Без цієї здатності неможливе не лише колективне, але й індивідуальне буття.

Експериментальні дані науковців К.В. Гавриловець, Г.Я. Жирської, Г.Я. Ясякевич та ін. свідчать, що людина з розвинутою здатністю до співпереживання глибоко реагує на сигнали неблагополуччя емоційного стану іншого.

І.Д. Бех виділяє дві форми співпереживання: нерозвинену і розвинену. Саме нерозвинена форма співпереживання виступає тим емоційним станом з якого розпочинається формування почуття корисності для іншого. Емоційні відносини між суб'єктами характеризуються лише зовнішньою представленістю. Мета діяльності суб'єкта співпереживання зводиться до прийняття і визначення емоційного стану суб'єкта переживання. Це представлення-дія, рухомий образ, а не представлення-об'єкт, статичний образ. Учений доводить, що на ранніх етапах розвитку дитини рухомий образ виступає джерелом емоційної енергії для виникнення процесу співпереживання. В цих умовах співпереживання викликається відносно легко, активним компонентом процесу виступає лише суб'єкт співпереживання. Функція останнього зводиться до трансляції власного емоційного стану без розкриття причин, які зумовили його.

Готовність стати на позицію іншого, децентрація – другий структурний компонент почуття корисності для іншого. Він є більш пізнім онтогенетичним утворенням, у виникненні якого бере участь мислинна діяльність.

З віком спостерігається зменшення рухомих образів суб'єкта, що безумовно ускладнює процес становлення переживання. Ці труднощі долаються шляхом включення у структуру процесу співпереживання компоненту виховного впливу, який спрямовується або від вихователя або від суб'єкта переживання. Він забезпечує усвідомлення та прийняття суб'єктом співпереживання чужої думки, чужого болю.

Щоб виховати у дітей співчуття, бажання здійснювати добрі вчинки, важливо знайти прийоми, які ставили б дитину на місце іншого, постраждалого, змушуючи її переживати те, що переживає інший, тобто використовувати емоційну ідентифікацію (Л.С. Виготський). “Не можна виховати сміливість, – пише А.С. Макаренко, – якщо не поставити вихованця в такі умови, де він би міг проявляти мужність” [7, с. 38]

Включення виховного впливу як психологічного засобу означає, що процес співпереживання здійснюється на основі глибокого розуміння ситуації суб'єктом переживання, його рефлексії, а не на основі сприймання і пам'яті. Все це і становить розвинену форму співпереживання (за І.Д.Бехом). Емоційний відгук при розвиненій формі співпереживання за своєю психо-

логічною природою набуває рис, притаманних усвідомленому хотінню [2, с. 45-46]. Здатність поставити себе на позицію іншого збільшується та поглиблюється з накопиченням життєвого досвіду особистості.

Третім важливим компонентом в ієрархічній структурі почуття корисності для іншого є турботливе ставлення до людей та піклування про них. Піклування – діяльне ставлення до людини, спрямоване на надання допомоги, сприяння добробуту і щастю людини, що витікає із співчуття та обов'язку [1, с. 55]. Прояви піклування та турботи акумулюються в уважному ставленні, співчутті, підтримці, опіці, благодіянні. Турботливість здебільшого проявляється в конкретно-практичній діяльності. Це вміння поділитися матеріальною цінністю, знаннями, поступитися своєю першістю.

Дослідженням проявів в поведінці різних аспектів турботливості та допомоги в учнів шкільного віку займалися ряд науковців: Н.С. Дежнікова, Г.Я. Жирська, А.О. Малихін, І.Б. Первїн, В.М. Тищенко, І.О. Трухін та ін. Усі вони зазначають, що мотиви, які спонукають дитину до піклування про інших та надання допомоги з віком стають усвідомленішими та стійкими. В подальшому дитина займає більш активну позицію, з'являється більше ініціативи у її власних діях, основним принципом яких є добровільність та безкорисливість, що виступають за своєю суттю моральною нормою у відносинах з іншими.

Головний принцип, який знаходиться в основі почуття корисності для іншого, є служіння іншому, здатність поступатися власними інтересами. Як зазначають К.В. Гавриловець, Г.Я. Жирська, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський та ін., людині приносить особливе задоволення благополуччя іншого і переживання себе як творця “чужої радості”, переживання необхідності своєї особистості для іншого. Значення цієї потреби полягає в тому, що нею створюється стан готовності людини до діяльної турботи про інших, до активного протесту проти того, що приречує людину на страждання.

Сутнісною характеристикою безкорисливості виступає самоцінність добра заради самого добра, без очікування вдячності та нагород. З присутністю останніх істинна суть гуманних учинків втрачається. Емоційне задоволення, породжене безкорисливими почуттями, відзначається великою силою. Адже приємніше давати, ніж отримувати.

Четвертий структурний компонент почуття корисності для іншого – безкорисливе служіння людям, здатність поступатися власними інтересами вимагає від особистості високого рівня розвитку інтелектуальних, емоційних, вольових утворень психіки.

Зазначені вище чотири компоненти за своєю суттю виступають не простою механічною сумою частин, а, поєднуючись в ієрархічну систему, взаємообумовлюючи виникнення один одного, утворюють цілісне стійке глибоке моральне почуття, яке стає особистісно ціннісним надбанням людини. Це почуття корисності для іншого.

Велику роль дане почуття відіграє у формуванні моральної свідомості та становленні особистості підлітка. Збагачуючи моральні знання емоцій-

ними переживаннями, воно пов'язує моральну свідомість підростаючої особистості з її поведінкою. Підлітковий вік, порівняно з молодшим шкільним, характеризується інтенсивним розвитком емоційної сфери. Загальний ріст особистості підлітка, розширення кола його інтересів, розвиток самосвідомості, новий досвід спілкування з ровесниками неминуче призводять до інтенсивного росту соціально-ціннісних спонукань та переживань. Підліток гостріше реагує на співчуття, бачить горе інших людей, йому властиві прагнення безкорисливо відмовлятися від чогось для нього цінного заради блага іншої людини. В підлітковому віці найбільше, ніж в інших вікових періодах, присутня захопленість переживаннями, пов'язаними з добром, співчуттям та здатністю поступатися своїми інтересами, потребами на користь інших людей. Велике значення у формуванні духовної культури підростаючої особистості має розвиток у неї моральної свідомості, розуміння того, що добре, а що погано. Важливим джерелом виникнення соціальних почуттів і спонукань виступає спілкування, світ зв'язків з другом. Почуттєва сфера стає в зв'язку з цим багатоманітною і диференційованою.

Почуття корисності для іншого, втілюючись у вчинках людини, несе собою не лише матеріальну допомогу та необхідну дієву підтримку, яка проявляється в конкретно-практичній діяльності, але й полягає у наданні психологічної моральної розради, розвіянні душевного смутку, нейтралізації негативних переживань, заспокоєнні та відновленні рівноваги емоційного стану, проявляючись таким чином у духовно-почуттєвому плані. Тому слід говорити про виховання почуття корисності для іншого в підлітків двох видів: конкретно-практичного ("матеріального") та духовно-почуттєвого ("ідеального").

Погляди А.С. Макаренка на виховання підростаючого покоління актуальні і в наш час. Завдання педагогіки, на думку А.С. Макаренка, розробляти не лише питання про мету виховання, але й методи наближення до цієї мети. Деякі аспекти щодо мети виховання та проблеми формування почуття корисності для іншого в підлітків ми розкрили. Наступним етапом роботи виступатиме розробка методів ефективного процесу виховання даного почуття в учнів підліткового віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Р.Г. Добро.Забота.Милосердие//Магістр. – 1992. – №9. – с. 53-56.
2. Бех І.Д.Особистісно-зорієнтоване виховання:Науково-методичний посібник. – К., 1998.
3. Бех І.Д. Педагогіка успіху: виховані втрати та їх подолання// Педагогіка і психологія. – 2004. – №4 (45). – С. 5-15.
4. Жирская Г.Я. Формирование гуманистических ценностей у старшеклассников во внеурочной деятельности: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 1992.
5. Критерії моральної вихованості молодших школярів: Книга для вчителя / За ред. І.Д. Бега, С.Д. Максименко. – К., 1989.

6. Макаренко А.С. О воспитании / Сост. и авт. вступ. статьи В.С. Хелемендик. – М., 1988.

7. Макаренко А.С. Воспитание гражданина /Сост. Р.М. Бескина, М.Д. Виноградова. – М., 1988.

8. Мясищев В.Н. Психология отношений: Избр. психол. труды / Под ред. А.А. Бодалев. – М.: Институт практической психологии; Воронеж, 1995.

9. Сидоренко Ю.И. Нравственные чувства и их роль в структуре морального сознания // Вестник московского государственного университета. Серия “Философия”. – 1971. – № 5. – С. 48-56

Симонов П.В. Что такое эмоция?. – М., 1966.

Сухомлинский В.О. Вибрані твори. В 5-ти т.: Т. 1. – К., 1976.

УДК 376.64:37(09)(477)

**ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ІНТЕРНАТНИХ
ЗАКЛАДІВ У СВІТЛІ ПЕДАГОГІЧНОЇ
СПАДЩИНИ А.С.МАКАРЕНКА**

**С.С.Заєць
(Умань)**

У статті викладено основні підходи щодо організації навчально-виховного процесу в школі-інтернаті. Розкрито новаторські педагогічні ідеї А. С. Макаренка та досвід його роботи в колонії. Зроблено порівняльний аналіз організації та діяльності різних шкіл-інтернатів у різні періоди їх існування.

Ключові слова: школа-інтернат, діти-сироти, виховання, колектив, дитяче самоуправління, продуктивна праця.

В статье изложены основные подходы к организации учебно-воспитательного процесса в школе-интернате. Раскрыты новаторские педагогические идеи А. С. Макаренка и его опыт работы в колонии. Сделаны сравнительный анализ организации и деятельности разных школ-интернатов в разные периоды их действия.

Ключевые слова: школа-интернат, дети-сироты, воспитание, коллектив, детское самоуправление, производительный труд.

Main approaches of educational process organization in the boarding-school are stated in the article. A. Makarenko is innovatory pedagogical ideas and his experience of work in the reformatory are revealed. The comparative analysis of the organization and work of different boarding-schools in different periods of their existence is made.

Key words: boarding school, orphans, training, group, children's self-government, production work.

До 1956 р. найбільш масовою формою державної турботи про сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні були дитячі будин-